

Irena Makarczyk

PRACE NAD EDYCJĄ PROTOKOŁÓW POSIEDZEŃ KAPITUŁY KATEDRALNEJ WE FROMBORKU Z CZASÓW MIKOŁAJA KOPERNIKA

Słowa kluczowe: Kopernik, kapituła warmińska, kanonicy

Schlüsselwörter: Kopernikus, ermländisches Kapitel, Kanoniker

Keywords: Warmia chapter, canon

Mikołaj Kopernik należał do grona kanoników kapituły katedralnej przez blisko pięćdziesiąt lat, został do niej przyjęty w 1495 r. i pozostał do swej śmierci, w maju 1543 r. Był jednym z szesnastu kanoników, nigdy nie otrzymał godności prałata, wykonywał zadania zlecane mu przez kapitułę, podobnie jak pozostali konfratry. Kapitułę katedralną powołał do życia w 1260 r. biskup Anzelm. Podzielił się z nią uposażeniem materialnym oraz władzą świecką. Z tej racji oraz z faktu, że kapituła była korporacją religijną wynikał jej podwójny charakter. Wszystkie sprawy, czyli wynikające z zarządu świeckiego w swojej domenie oraz te o charakterze religijnym, kapituła omawiała na posiedzeniach – zwyczajnych (w każdy piątek miesiąca), generalnych (cztery razy w roku) oraz w razie potrzeby – na posiedzeniach nadzwyczajnych. Taki też charakter mają zachowane archiwalia, czyli interesujące nas tu protokoły posiedzeń. Nie od razu otrzymały one formę, jaką znamy przynajmniej od XVII w., w których na początku dokumentu zamieszczano imienny wykaz kanoników uczestniczących w posiedzeniu. Wcześniejsze protokoły, do końca XVI w., są fragmentaryczne. Jednak podejmowane przez kapitułę kolejne decyzje (1387, 1488, 1532) w sprawie zasad protokołowania posiedzeń świadczą o coraz większej świadomości kanoników, co do ważności tychże zapisów. W czasach późniejszych niejednokrotnie spotykamy się z praktyką, kiedy to w sprawach spornych kapituła powoływała się na dawne zapisy i one właśnie stawały się podstawą do obrony interesów kapituły, najczęściej na dworze królewskim.

Dzisiaj protokoły posiedzeń kapituły warmińskiej uważamy za źródła pierwszorzędne i wiarygodne, gdyż przed wpisaniem ich tekstu do księgi protokołów

były one sprawdzane i ewentualnie weryfikowane. Ponadto protokoły przepisane na czysto były co pewien czas odczytywane na posiedzeniu kapituły i zatwierdzone¹. Do sprawy gromadzenia, rzetelności oraz wiarygodności protokołów odnosili się także biskupi podczas wizytacji. Mamy przykład biskupa Mikołaja Szyszkowskiego, który podczas wizytacji kapituły i katedry w 1639 r. zarządził, aby uchwały kapituły przyjęte na danej sesji zostały na kolejnej odczytane i dopiero wówczas wpisane do księgi protokołów, z adnotacją: „Lectum per manum cancelarii et actuarii”². Analizując księgi protokołów, należy odnotować też fakt, iż dość często do księgi protokołów wpisywano tekst dokumentu czy listu, jaki był przedmiotem rozważań na posiedzeniu. Dzisiaj dla badacza taka sytuacja jest niezmiernie cenna, gdyż czasami ów dokument nie zachował się w wersji oryginalnej. Należy jeszcze dodać, że kapituła prowadziła jedną kancelarię i jedno archiwum, bez podziału dokumentów na dotyczące spraw zarządu świeckiego i sprawy kapituły jako korporacji religijnej.

Protokoły posiedzeń kapituły z czasów Mikołaja Kopernika dokładnie omówił ks. prof. Alojzy Szorc³. Tu przedstawimy tylko najważniejsze sprawy, związane z ich edycją. Protokoły te znajdują się w Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie, w trzech niedużych kodeksach. Stanowią tylko niewielką część zawartości poszczególnych kodeksów, reszta to dokumenty z czasów późniejszych lub o innym charakterze. Pierwszy z kodeksów, o sygnaturze Acta Capituli 1a, obejmuje lata 1499–1615, w którym interesujące nas protokoły znajdują się na kartach 1–42. Ponadto w kodeksie odnotowujemy 28 różnych innych dokumentów, część z czasów M. Kopernika, ale nie stanowiących protokołów posiedzeń. Kolejny kodeks – Acta Capituli 2 – obejmuje lata 1533–1608, liczy 152 karty i jest częścią większej całości, protokoły posiedzeń z czasów Kopernika znajdujemy na stronach 1–16. Trzeci kodeks, o sygnaturze Acta Capituli 2a, obejmuje okres od 21 stycznia 1534 r. do 23 stycznia 1540 r. Również jest to część większej całości, o czym świadczy fakt, iż numeracja rozpoczyna się od 159 karty. Protokoły będące przedmiotem naszego zainteresowania zawierają się na 14 kartach tego kodeksu. Nie wszystkie protokoły dotyczące okresu, kiedy M. Kopernik był kanonikiem zachowały się do naszych czasów. Brakuje akt od 11 listopada 1541 r. do 24 stycznia 1543 r. W księdze protokołów nie zawsze został zachowany porządek

¹ Świadczą o tym adnotacje w księgach protokołów tej treści: „Lecta et approbata sunt”; czasami nieco dłuższe: „Visa, lecta et approbata presentibus iisdem ut supra” lub: „Acta haec in generali capitulo visa, audita, examinata, lecta et approbata sunt, praesentibus iisdem admodum reverendis dominis ut supra”. Pod tymi zapisami widnieje imię i nazwisko kanclerza kapituły.

² Archiwum Archidiecezji Warmińskiej w Olsztynie (dalej: AAWO), AK, Acta Cap. 6, k. 26.

³ A. Szorc, *Protokoły posiedzeń kapituły warmińskiej z czasów Mikołaja Kopernika*, w: *Castri Dominiae Nostrae Litterae Annales*, vol. II: *Poszukiwanie grobu Mikołaja Kopernika*, red. J. Gąssowski, Pułtusk 2005, ss. 179–197.

chronologiczny, co świadczy o tym, że nie były one wpisywane na bieżąco, ale po pewnym czasie – mamy nadzieję, że w nieodległym od daty posiedzenia. Protokoły posiedzeń spisywał najmłodszy stażem kanonik. W tych trzech kodeksach, które nas tu interesują, protokoły pisało kolejno aż sześciu kanoników: Jan Krapitz⁴, Tiedemann Giese⁵, Achacy Freundt⁶, Feliks Reich⁷, Aleksander Sculteti⁸ oraz Maurycy Ferber (junior)⁹.

Prace nad przygotowaniem do druku protokołów posiedzeń kapituły katedralnej podjął w latach osiemdziesiątych ubiegłego wieku ks. Alojzy Szorc. Do tej pracy zachęcił go w 1980 r. prof. Paweł Czartoryski, który wówczas kierował Zakładem Badań Kopernikańskich zorganizowanym w Instytucie Historii Polskiej Akademii Nauk w Warszawie. Prof. Czartoryski zwrócił się również z prośbą, aby ks. prof. A. Szorc wyraził zgodę na współpracę z Zakładem Badań Kopernikańskich w ramach pięcioletniego (1981–1985) planu badań i publikacji Zakładu. W ramach tego planu ks. prof. Szorc miał poczynić prace przygotowawcze do edycji protokołów posiedzeń obejmujących czasy, kiedy Mikołaj Kopernik należał do grona kanoników. Prof. Czartoryski pisał wówczas: „Myślę, że umieszczenie tej pozycji w planie byłoby korzystne dla nas obu, gdyż nadawałoby naszej współpracy charakter oficjalny, otwierałoby w sposób naturalny drogę do publikacji w „*Studia Copernicana*”, a w razie potrzeby umożliwiłoby również dofinansowanie ewentualnych prac pomocniczych czy technicznych z budżetu PAN. Dla Księdza Profesora z kolei nie stwarza to żadnych zobowiązań, a daje wygodną płaszczyznę współpracy”¹⁰.

Propozycję współpracy ks. prof. Szorc przyjął i w jej ramach podjął prace przygotowawcze do ewentualnej przyszłej edycji protokołów. W 1983 r. zabezpieczył „kruche i struchlałe protokoły”, sporządzając z nich mikrofilmy¹¹. Roz-

⁴ Kanonik warmiński od 1503 r. Zmarł 11 IX 1525 r. we Fromborku – *Słownik biograficzny kapituły warmińskiej*, Olsztyn 1996, s. 129, biogram oprac. T. Borawska.

⁵ Kanonik warmiński otrzymał po zmarłym w 1504 r. Marcynie Achtsnicht. W 1538 r. został biskupem chełmińskim, zmarł w 1550 r. – *Słownik biograficzny kapituły warmińskiej*, s. 70. Tiedemann Giese doczekał się opracowania monograficznego – T. Borawska, *Tiedemann Giese (1480–1550) w życiu wewnętrznym Warmii i Prus Królewskich*, Olsztyn 1984.

⁶ Związany z bp. Fabianem Luzjańskim. Od 1517 r., był jego kanclerzem. W 1521 r. otrzymał kanonię warmińską, Zmarł w 1534 r. – *Słownik biograficzny kapituły warmińskiej*, s. 64, biogram oprac. T. Borawska.

⁷ Kanonik warmiński uzyskał po śmierci, w 1526 r., Jana Scultetiego. Wcześniej pracował w kancelarii biskupiej w Lidzbarku, kolejno za rządów biskupów Łukasza Watzenrodego i Fabiana Luzjańskiego. Zmarł w 1539 r. we Fromborku – *Słownik biograficzny kapituły warmińskiej*, ss. 200–201, biogram oprac. T. Borawska.

⁸ Członek kapituły od 1519 r., w latach 1530–1539 kanclerz kapituły. Zmarł w 1564 r. w Rzymie – *Słownik biograficzny kapituły warmińskiej*, ss. 219–220, biogram oprac. T. Borawska.

⁹ Bratanek bp. Maurycego Ferbera. Kanonik warmiński uzyskał w 1532 r. – *Słownik biograficzny kapituły warmińskiej*, s. 59, biogram oprac. T. Borawska.

¹⁰ AAWO, Pracownia im. Ks. prof. Alojzego Szorca,teczka: Korespondencja z prof. Pawłem Czartoryskim.

¹¹ Ibidem, sprawozdanie za 1983 r. – Olsztyn 23 XI 1983.

począł też ręczne przepisywanie części protokołów. W początkowych planach ks. prof. Szorca miała powstać większa praca jego autorstwa, o roboczym tytule *Biskupstwo warmińskie w czasach Mikołaja Kopernika*, w której protokoły posiedzeń miały stanowić jedynie dodatek źródłowy. Dzisiaj wiemy, że taka praca nie powstała, aczkolwiek ks. prof. Szorc zebrał do niej wiele materiałów. Przez kilka kolejnych lat zajął się badaniem przywileju i prawa chełmińskiego¹². Trzeba też pamiętać, że osoba Mikołaja Kopernika nie była tą najważniejszą, wokół której ks. prof. Szorc budował własny warsztat badawczy. Owszem, zawsze podczas kwerend odnotowywał znajdowane archiwalia, ale systematycznych badań nie prowadził. Mimo to w 1974 r. napisał niedużą książkę, o charakterze popularnym, ale opartą na materiale źródłowym, pt. *Mikołaj Kopernik kanonik warmiński*, cieszącą się dużą poczytnością. W 2013 r. ukazało się jej drugie, nieco rozszerzone, wydanie. Do osoby Kopernika ks. prof. Szorc zazwyczaj powracał przy kolejnych jubileuszach. Przy tej okazji pojawiał się też problem edycji protokołów. Temat ten znam z autopsji od połowy lat dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku, od kiedy uczestniczyłam w niejednym przedsięwzięciu naukowym Księdza Profesora, pomagając zazwyczaj w przenoszeniu tekstów do komputera. Tak było również w przypadku protokołów posiedzeń kapituły. Około 1998 r. założyłam w komputerze plik pod nazwą „Ad Astra”, w którym wpisałam kilkanaście pierwszych tekstów protokołów. Tej pracy ks. prof. Szorc nie prowadził systematycznie. Zajęty był wieloma innymi sprawami naukowymi, dydaktycznymi oraz administracyjnymi na powstałym w 1999 r. Uniwersytecie Warmińsko-Mazurskim w Olsztynie.

Kolejnym wydarzeniem, z którym ks. prof. Szorc wiązał nadzieje na publikację akt posiedzeń, były okoliczności związane z podjętymi w 2004 r. badaniami nad poszukiwaniem w katedrze fromborskiej grobu Mikołaja Kopernika, które ks. prof. Szorc bardzo popierał i żywo się nimi interesował. Badania prowadził Instytut Antropologii i Archeologii Wyższej Szkoły Humanistycznej im. Aleksandra Gieysztora w Pułtusk. Prowadzący badania organizowali spotkania, w których udział brał m.in. ks. prof. Szorc. Na konferencji zorganizowanej w dniach 29–30 kwietnia 2005 r. w Bałtyckim Ośrodku Badawczym we Fromborku ks. prof. Szorc wygłosił referat zatytułowany: „Protokoły posiedzeń Kapituły Warmińskiej z czasów Mikołaja Kopernika”. Był zdania, że zasługują one na publikację, mimo że nie zachowały się w całości i że zawarte w nich informacje dotyczące Mikołaja Kopernika historycy już dawno wydobyli. „Nic nowego zatem bezpośrednio o Koperniku w tych protokołach nie znajdujemy, ale jest je-

¹² Owoce tych badań była praca A. Szorc, *Dominium warmińskie 1243–1772. Przywilej i prawo chełmińskie na tle ustroju Warmii*, Olsztyn 1990.

den nowy aspekt. Mianowicie te protokoły, często krótkie notatki, należy w całości opublikować, a tego jeszcze nikt nie dokonał. W takim globalnym ujęciu protokoły te jako całość stanowią doskonałą prezentację tła, w którym upływało życie wielkiego astronoma. O samej astronomii nie ma w nich ani słowa, ale za to jest wiele z dziedziny, którą określamy jako »życie codzienne«, o beneficjach i dochodach. Tych drobnych spraw nie możemy uważać za błahe – –, bo to kanonia warmińska zapewniła Kopernikowi dostatnie życie i dzięki temu mógł swobodnie poświęcić się ulubionym dociekaniom¹³.

Mimo przekonania o słuszności edycji, ks. prof. Szorc tej pracy nie sfinalizował. Zmarł nagle w grudniu 2010 r., pozostawiając tę pracę wykonaną może w czwartej części. Dysponując materiałami przygotowanymi przez Księdza Profesora do wpisania ich do komputera, po jego śmierci podjęłam decyzję o dokończeniu publikacji. Dzisiaj wszystkie teksty, jakie ks. prof. Szorc zakwalifikował do protokołów posiedzeń oraz do Dodatku edycji, mam w wersji wydruku komputerowego. Wykonałam do nich streszczenia w języku polskim, w kolokacji podałam informację o ewentualnym druku niektórych fragmentów tekstów protokołów. Tak przygotowane materiały skolacjonowałam z oryginalnymi przekazami ks. bp senior Julian Wojtkowski, za co już w tym miejscu składam wyrazy ogromnej wdzięczności. Na podstawie tekstów protokołów sporządziłam wykaz kanoników z czasów M. Kopernika, według zmian, jakie zachodziły najczęściej po śmierci konfratra kapituły. Do wykonania pozostaje jeszcze indeks osobowy oraz wstęp krytyczny do edycji. Żywię nadzieję, że do końca 2015 r. protokoły posiedzeń kapituły ukażą się w wersji drukowanej.

W sumie publikacja będzie liczyła nieco ponad dwieście stron, na których znajdować się będą teksty 219 protokołów oraz teksty 14 innych dokumentów zamieszczonych w Dodatku. Takiej klasyfikacji dokonał ks. prof. Szorc i taka została zachowana w edycji.

Problematykę, jaka wyłania się z tekstów protokołów można podzielić na kilka grup tematycznych. Pierwsza, dość szeroka, to sprawy wynikające z zarządu świeckiego kapituły w jej domenie. Mowa tu m.in. o zakupach dóbr przez kapitułę, urzędzeniu folwarku, czynszach od poddanych kapituły, o ograniczeniach w zasiewach lnu, zachował się tekst przysięgi wierności kapitule od jej poddanych i wiele innych różnych spraw, np. dotyczących młynów, produkcji piwa i jego wyszynku czy rozstrzygania sporów między poddanymi.

Drugi blok tematyczny dotyczy grona kanoników i kultu w katedrze. Tu najwięcej miejsca zajmują sprawy opcji kurii oraz alodiów (po śmierci któregoś z kanoników), studiów kanoników, nowelizacji statutów kapituły i ich za-

¹³ A. Szorc, *Protokoły posiedzeń kapituły warmińskiej z czasów Mikołaja Kopernika*, s. 190.

twierdzenia przez biskupa, utworzenia siedemnastej (nadliczbowej) kanonii (św. Andrzeja), ustanowienia w katedrze urzędu archidiacona, zarządzeń kapituły dotyczących porządku kultu bożego sprawowanego w katedrze przez wikariuszy, fundacji wikarii w katedrze.

Kolejna grupa tematów dotyczy relacji kapituły z kolejnymi biskupami warmińskimi: Łukaszem Watzenrode (1489–1512), Fabianem Luizjańskim (1512–1523), Maurycym Ferberem (1523–1537) i Janem Dantyszkim (1537–1548). Odnotowujemy tu m.in. zakup Tczewa przez biskupa Watzenrodego, na co zgodę dał król Aleksander Jagiellończyk, pożyczkę udzieloną biskupowi przez kapitułę na ten zakup, mamy akceptację kapituły na przekazanie wsi Prosimy pierwszemu sufraganowi warmińskiemu jako uposażenie, zapowiedź wizytacji biskupiej w kapitule, postanowienia kapituły co do sposobu wyboru biskupa warmińskiego, propozycje obsady parafii w domenie kapitulnej i prośbę o ich potwierdzenie przez biskupa.

Do problematyki wylaniającej się z tekstów protokołów zaliczyć możemy również relacje kapituły z monarchami polskimi, przede wszystkim z Zygmuntem I. Mamy tu opracowanie kapituły przygotowane Zygmunтови I na potwierdzenie przynależności Warmii pod tzw. konkordaty niemieckie, normujące zasady obsady biskupstwa warmińskiego i kanonii w kapitule warmińskiej. Mamy też oświadczenie kanoników, iż postanowienia układu piotrkowskiego z 7 grudnia 1512 r., zapewniające królowi polskiemu wpływ na elekcję biskupa warmińskiego, będą posiadały moc prawną, o ile zatwierdzi je Stolica Apostolska.

W Dodatku zostały zamieszczone dokumenty, które nie są protokołami, ale mogą być ważne przy studiowaniu dziejów kapituły. Mamy tam m.in. tekst formuły przysięgi z 1479 r. prałatów i kanoników warmińskich na wierność królowi polskiemu, nowelizację statutów kapituły z 10 stycznia 1480 r., tekst fundacji stypendium w Merseburgu fundowanego przez kanonika merseburskiego Jana Knoleisena, mieszkańca Olsztyna oraz tekst jego testamentu. Zostały też zamieszczone teksty formuł prezentacji przez kapitułę na stypendia w Lipsku i Merseburgu. Mamy tam również tekst testamentu bp. Maurycego Ferbera, zmarłego 1 lipca 1537 r., oraz teksty zapisów królewskich na rzecz kapituły miasta Tczewa oraz starostwa Pasłęk.

Zaprezentowany tu zarys problematyki, to sprawy bieżące dyskutowane na posiedzeniach kapituły. Tworzą one pewien obraz życia kanoników warmińskich, w tym również Mikołaja Kopernika. Jego nazwisko pojawia się w protokołach kilkanaście razy, w sytuacjach zupełnie zwyczajnych. W 1501 r. otrzymał zgodę kapituły na wyjazd i dokończenie studiów. Kiedy był obecny we Fromborku, brał udział w opcji kurii i alodium (1512), dwa razy, jako pełnomocnik,

obejmował kurię kanoniczną: w 1521 r. w imieniu Alberta Bischofa, w 1523 r. w imieniu Jana Tymmermanna, natomiast w 1535 r. alodium w imieniu Jana Konopackiego. Przy corocznym przydziale funkcji poszczególnym kanonikom, w 1537 r. kapituła powierzyła Kopernikowi opiekę nad księgą zmarłych i aniwersarzami. Ostatnie wpisy dotyczące M. Kopernika pochodzą z 1543 r., gdzie pod datą 7 maja występuje Jan Loitz jako koadiutor Kopernika na kanonię warmińską oraz 21 maja, kiedy tenże Loitz prosi o kanonię oraz prebendę po zmarłym „panu Mikołaju”. Po śmierci Kopernika wyceniono zajmowaną przez niego kurię (poza murami) na sto grzywien oraz wieżę (wewnątrz murów) na trzydzieści grzywien.

Tak najogólniej prezentuje się przygotowywany do druku tom źródeł, które stanowią protokoły posiedzeń kapituły warmińskiej z czasów, gdy do jej grona należał Mikołaj Kopernik.

Irena Makarczyk, *Arbeiten über die Herausgabe von Sitzungsprotokollen des Domkapitels in Frombork (Frauenburg) aus der Zeit von Nikolaus Kopernikus*

Zusammenfassung

Die Sitzungsprotokolle des Domkapitels aus der Zeit von Nikolaus Kopernikus wurden von Pfarrer Professor Alojzy Szorc ausführlich besprochen. Hier präsentieren wir nur das Wichtigste, was mit der Herausgabe in Zusammenhang steht. Die Protokolle befinden sich im Archiv der Erzdiözese Ermland in Olsztyn (Allenstein), in drei kleinen Kodizes. Sie stellen nur einen kleinen Teil des Inhalts der einzelnen Kodizes dar, die übrigen Dokumente stammen aus späterer Zeit oder sind von anderer Art. Die darin enthaltene Problematik besteht aus den laufenden Angelegenheiten, die in den Sitzungen des Kapitels diskutiert wurden. Sie zeichnen ein gewisses Bild vom Leben der ermländischen Kanoniker, zu denen auch Nikolaus Kopernikus gehörte. Sein Name erscheint etwa ein Dutzend Mal in ganz gewöhnlichen Situationen.

Übersetzt von Christiane Schultheiss

Irena Makarczyk, *Work on editing protocol meetings Cathedral Chapter in Frombork from times Nicholas Copernicus*

Summary

The proceedings of the Chapter from the times of Copernicus were thoroughly discussed by prof. Alojzy Szorc. Here we present only the most important issues related to their editing. These protocols can be found in the Archives of the Archdiocese of Warmia in Olsztyn, in three small books. Represent only a small part of the contents of individual books, the rest are documents from later times, or of any other nature. The issues contained in them, the current issues discussed at the meetings of the Chapter. They create a picture of life Canons of Warmia, including Nicolaus Copernicus. His name appears in the minutes several times, in situations of quite ordinary

Translated by Jerzy Kielbik